

MAANDBLAD VAN „**OULD-UTRECHT**”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

20 JULI
1937

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

12^e JAARGANG
N° 7

UITGAVE DER VEREENIGING. SECRETARIAAT: VAN SPEIJKSTRAAT 20

JOANNES GERARDUS MICHAEL DADELBEEK.

Op 21 Augustus van dit jaar zal het honderd jaar geleden zijn, dat deze verdienstelijke Utrechtsche pastoor, ook Utrechtenaar van geboorte, overleed. Hij was de jongste zoon van Servatius D. en Clara Bosch. Hij werd, zooals reeds gezegd, te Utrecht geboren op 9 Maart 1758.

Reeds in 1788 treffen we hem aan als kapelaan aan de kerk in het Catharynesteegeje. Dat hij reeds spoedig een geziene persoonlijkheid was, mag wel hieruit blijken, dat, toen in 1788 een nieuwe pastoor aan genoemde kerk moest worden aangesteld, hij, ondanks hij slechts weinige jaren priester was, door de Burgemeesteren der stad werd voorgedragen en met nadruk zijne benoeming gevraagd in plaats van Th. Mulder, die als patriot de Prinsgezinde Regeering minder aangenaam was. Doch de Aartspriester H. Berendtsen gaf tot bescheid, dat hij Dadelbeek niet kon aanstellen „zonder de orde en regel van het R. C. Kerkbestuur te krenken en een tergende onrechtvaardigheid te begaan tegen 14 à 15 capellanen, die vóór den Heer Dadelbeek uit kracht van belofte bij hun zendinge gedaan, volgens beurte vooraf gepromoveerd moeten worden”. Ook Dadelbeek zelf heeft aan de Burgemeesteren en den Aartspriester te kennen gegeven, dat hij van de benoeming afzag, ofschoon hij reeds geruimen tijd als plaatsvervangend pastoor in die statie gefungeerd had. ¹⁾

In 1797 werd hij pastoor te Slootdijk, de tegenwoordige parochie Loenersloot. Krachtig trad hij hier op in een grensgeschil, dat ontstaan en nog hangende was tusschen het kerkbestuur van Slootdijk en J. van Schaik, pastoor van de kortelings opgerichte parochie Breukelen. ²⁾

Veel heeft hij ook gedaan voor de herstelling van het Slootdijksche kerkgebouw, dat in een allertreurigsten toestand verkeerde. Daar de parochie deze kosten niet kon dragen en betalen,

1) Archief Aartsb. Utr. Dl. V, 205 v.v.; Knuttel. De toestand der Nederl. Katholieken. Dl. II, 269.

2) Archief Aartsb. Utr. Dl. XXXIX, 183 v.v., alwaar zijn brieven gepubliceerd zijn.

schoot hij het daartoe benoodigde geld voor. Bij zijn dood had de parochie nog duizend gulden schuld aan hem, welke hij schonk onder verplichting van een jaargetijde voor hem en zijn zuster te lezen. ¹⁾

Toen pastoor Petrus Fredericus Kluts van het kerkje in de Catharijnesteeg — Theodorus Mulder was in 1788 niet benoemd — op 24 Jan. 1810 was overleden, werd pastoor Dadelbeek van Loenersloot naar deze statie te Utrecht verplaatst.

Hij toonde zich een krachtige persoonlijkheid, een man van groote werkkraft en kunde, die een open oog had voor alles wat ten goede kon komen aan de Katholieke Kerk van Nederland. In „De Godsdienst Vriend” ¹⁾ wordt hij dan ook genoemd: „een sieraad van Utrecht's geestelijkheid, de baak en raadsman zijner medepriesters, de steun van Nederlands Kerk in moeilijke dagen, het voorwerp der liefde en achting van alle geloovigen”.

Tegen de „Maatschappij tot nut van 't Algemeen”, waarvan zelfs zeer verdienstelijke geestelijken lid waren, trad hij het eerst in „De Godsdienst Vriend” op. ²⁾ In 1820 trad „Minerva” ³⁾ in het krijt en opperde daar het plan van eene katholieke Maatschappij. In het begin van 1821 kwam deze tot stand onder den naam van: Roomsche Catholyke Maatschappij tot bevordering van godsdienstige wetenschap en goede zeden voor het Koninkrijk der Nederlanden. ⁴⁾

Met den Aartspriester G. van Nooy en J. G. Le Sage ten Broek was Dadelbeek medeoprichter en haar eerste voorzitter. Haar doel was verspreiding van nuttige boeken berekend op alle klassen des volks. Onderwerpen, die invloed oefenen op verlichting en beschaving, liefde voor den godsdienst, gehoorzaamheid aan de H. Kerk, getrouwheid aan den Koning, onderwerping aan de wetten en eerbied voor de goede zeden aankweken, verdienen de voorkeur. Daarbij beoogde men ook andere goede werken te bevorderen, en vooral alles aan te wenden, wat mogelijk is, om Roomsche parochie-scholen te mogen en te kunnen oprichten. Merkwaardig is, dat zij het eerste teeken is geweest van een nieuw leven op het gebied van gemeenschappelijke samenwerking door vereniging, dat gegeven werd door de katholieken van Noord-Nederland.

In de kerk van het Catharynesteegje, toenmaals reeds het brandpunt van godsdienstig leven, werd op 3 Juli 1821 een

1) L. J. v. d. Heijden, Het Kerspel Loenersloot, Blz. 37—43.

2) Dl. XXXI, blz. 228.

3) Letterk. tijdsch. v. godsdienst, wetenschap en kunsten. Mengelwerk 1820—1821, blz. 30.

4) Nuyens, Gesch. d. Ned. Volks van 1815 tot op onze dagen, I, blz. 105, 201; De Godsdienst Vriend, Dl. VI, 90—97; H. Allard, Antonius van Gils, Blz. 269; Alb. Thym, Volksalm. 1889, blz. 19—24; Jaarb. v. Alb. Thym 1904, blz. 121 v.v.; Albers, Herstel der Hierarchie, II, 34 v.v.; Witlox, De Katholieke Staatspartij, Blz. 100 v.v. Archief Aartsb. Utr. Dl. XXXIX, 91 v.v.

solemneele Mis gecelebreerd om de zegen des hemels over deze vereeniging af te smeeken, en werd een schitterende redevoering gehouden, ons in druk nagelaten door pastoor B. Wilbrink te Weesp.

Doch de katholieken mochten van hun vereenigingsrecht geen gebruik maken, terwijl andersgezinden wel dergelijke vereenigingen bezaten, zooals het Nut van 't Algemeen, de Bijbelgenootschappen enz. Men vond het ergerlijk dat aan de leden aflaten werden geschonken en de Regeering ging er zich mede bemoeien, zoodat bij Koninklijk Besluit van 21 Aug. 1823 de R. K. Maatschappij te Utrecht werd opgeheven.

Tot een andere belangrijke zaak, de oprichting van het seminarie te Culemborg in 1818, heeft hij krachtdadig medegewerkt, en was hij in de aangelegenheden het seminarie betreffende de raadsman van den Aartspriester G. van Nooy. Toen er moeilijkheden rezen voor de nieuwe stichting vinden we de Aartspriester en professor Stevens ten huize van Dadelbeek daarover beraadslagen. ¹⁾

Ook was het vooral door toedoen van pastoor Dadelbeek dat het R. K. Weeshuis in de Minrebroederstraat, ter plaatse waar nu de St. Willibrorduskerk staat, in 1835 kon betrokken worden. Men had daartoe aangekocht het voormalige logement „Place Royale”. ²⁾

Bij dat alles had hij zware zorgen voor eigen kerk, welke, zooals hij in 1834 aan den Aartspriester getuigt, volstrekt geen inkomsten had.

Den 24 September 1833 was voor Dadelbeek een glorievolle dag, de viering van zijn vijftigjarig priesterschap, waarop de grijze herder een plechtige dankmis aan God opdroeg in het bijzijn zijner geloovigen. Plechtig was het oogenblik, toen na het evangelie de Aartspriester Vermeulen de groene jubelkroon op de zilveren kruin van den vijftigjarigen offeraar nederzette. ³⁾

Toen na een vijftigjarige werkzaamheid hooge ouderdom hem de krachten had ontnomen, stond eerst P. W. J. Robert hem als deservitor ter zijde, maar de grijze herder zocht naar rust en wilde niets liever dan een stil emeritaat bij zijn opvolger Victor Rademaker. In October 1835 verkreeg hij eervol ontslag en overleed 21 Aug. 1837. Algemeen werd hij betreurd als trouwe herder en als vader der armen.

Hij stichtte een beurs ten behoeve van een onvermogenen doch veel belovenden jongeling in het district Utrecht, geschikt en genegen tot den R. K. geestelijken stand.

1) Studiën. Tijdschr. voor godsd. wetenschap en lett. Jrg. 44, dl. LXXVII, blz. 54—59.

2) A. G. H. van Spanje, Mededeelingen van den Armenraad te Utrecht. Dl. IV, blz. 10.

3) De Godsdienst Vriend. Dl. XXXI, blz. 228—230.

Bij testamentaire beschikking legateerde hij voor de arme schooljeugd van de stad Utrecht en naaste omgeving de boerderij Gemeente-Landshuis onder Segveld gelegen. ¹⁾

De pastorie van de St. Catharyne-kerk houdt zijn portret in eere, geschilderd door C. van Beeveren 1834. Behalve een kleine afbeelding, vervaardigd bij de viering van zijn gouden priesterfeest in 1833 (Groenewoud, Amsterdam) bewaart men er ook een lithografie door J. C. Elink Sterk, welke in 1835 ten voordeele der armen in den handel werd gebracht.

Utrecht.

L. J. v. d. HEIJDEN, Past.

W. C. RÖNTGEN ALS ROMANFIGUUR.

F. L. Neher, *Röntgen*. Roman eines Forschers. München [, 1936]. (346 blzn.). 8°.

Blijkens het prospectus is dit boek „eine scharfe Waffe im Kampf um Röntgen“, een sterk verweer tegen den aanval van sommigen, die uit afgunst, nijd en onwetendheid getracht hebben den ontdekker der X-stralen de prioriteit zijner ontdekking te ontnemen en zoodoende de waarde zijner persoonlijkheid te verkleinen. In dien strijd werd Röntgen steeds schuwer, en ging hij ten slotte als een vereenzaamde ten onder.

Het boek is menschelijk en welwillend ten opzichte van den hoofdpersoon geschreven, maar laat toch onbevredigd, omdat in dien hoofdpersoon geen mannelijke figuur met scheppenden arbeidsdrang naar voren treedt.

Over Röntgen's Utrechtsche periode, die uitteraard op deze plaats de meeste aandacht vraagt, brengt het boek geen verklaring, niettegenstaande zijn schooltijd hier toch van beslissenden invloed op zijne vorming geweest heet te zijn.

Tot nu toe werd getracht de voorstelling te wekken, dat R. hier het gymnasium heeft bezocht, maar dat een kwajongensstreek, waaraan hij part noch deel had, oorzaak zijner verwijdering van dat gymnasium werd. In de gelegenheid gesteld, om toch nog afzonderlijk eindexamen af te leggen, liet men hem moedwillig zakken. Elders is echter aangetoond, dat R. niet het gymnasium, maar wel de toen bestaande technische school te Utrecht heeft bezocht (1863—1864) *).

Neher laat R. geen van beide instellingen, maar wel de hogere

1) L. J. v. d. Heijden, Het Roomsche-Catholyk School-Gesticht van de Roomsche-Catholyke Jeugd der stad Utrecht en derselver Vrijheid, blz. 11.

*) De Nederlandsche periode van Wilhelm Conrad Röntgen. In: *Natuur en mensch* LI-1931, blz. 33—35; Duitsche vertaling in: *Acta radiologica* XVI-1935, blz. 88—93.

Zie ook: *Maandblad van „Oud-Utrecht“* VI-1931, blz. 25—26, 95—99; X-1935, blz. 31—32.

burgerschool te Utrecht bezoeken. „In Holland hiess es nicht Gymnasium, man sagte Hoogere Burgerschool". (Blz. 46). De vergissing wordt hierdoor nog grooter, want de eerste H. B. S. te Utrecht, de Rijks aan de Kruisstraat, werd eerst in September 1866 geopend, toen R. al lang en breed te Zürich, als leerling van het daar gevestigde Polytechnikum was.

R. heeft dus geen voorbereidend hooger onderwijs genoten en heeft daardoor geen academische examens af kunnen leggen. De bewering, voor de zooveelste maal ook hier herhaald, dat Utrecht „ihm den Aufstieg zum Universitätsstudium versperrt" heeft, wordt dus evenmin door Neher aannemelijk gemaakt. E.

BAKKERS IN NOOD.

(Voortzetting en slot van blz. 51).

Helaas, zij konden niet. En mag men de Heeren Gecommitteerden tot de rijding gelooven, dan hadden zij bij het doen hunner voorstellen „verscheide zwarigheden" voorzien, welke „door den tijd, wanneer deze resolutie begon effect te sorteeren" aan den dag zouden treden, vooral tegen de bepaling waarbij het aantal broodbakkers moest uitsterven tot op tachtig. Zij waren gezwicht voor de „menigvuldige aanzoeken van die van den gilde" en hadden zooveel mogelijk getracht door middel van de verschillende bepalingen aan de klachten en bezwaren der bakkers tegemoet te komen. Maar het was toch die verwachting, die hun deed voorstellen dit punt „alleenlijk *provisioneer* te arresteren", ten einde de mogelijkheid open te houden daarin „te gereeder" weer verandering te kunnen aanbrengen.

De uitkomst had dan ook aan de verwachting van Gecommitteerden beantwoord. Want een groot aantal bakkers en ook verhuurders van bakkerijen hadden zich op 1 November 1784 met een request tot de Vroedschap gewend, „in 't brede allegerende verscheide inconvenienten" tegen het genomen besluit, en verzoekende „dat zooverre dezelve behelst de uitsterving en vermindering van de broodbakkers . . . tot op een getal van tagtig, alsmede de verhoging van de leges door de bakkersknegts, vreemdelingen zijnde, bij 't doen van derzelve proeve als bakker aan den gilde te betalen, mogte worden buiten effect gesteld en te dien opzigte wederom alles als van ouds den vrijen loop gelaten".

Zoo schreven Gecommitteerden 17 Januari 1785 in hun advies op het (helaas niet teruggevonden) request, waaruit zij de hier laatstaangehaalde regels overnamen. Na met dekens en overliesen van het gild „conferentien" gehouden te hebben en ook „afzonderlijk in den hunne (te) hebben gebesoigneerd", meenden zij te moeten adviseeren, om het besluit aangaande de beperking

van het aantal broodbakkers in te trekken. Echter moest het bij het 3^e artikel van dat besluit van 9 Mei 1783 bepaalde „ten stricste geobserveerd" blijven. Ook meenden zij dat aan hen en hunne opvolgers opgedragen kon worden om toe te zien, „dat geene nieuwe bakkerijen in de nabijheid of gezicht van anderen worden geaccordeerd", om elkander in hun broodwinning zoo min mogelijk te hinderen. Gecommitteerden hadden nog hunne hersenen afgepijngd, een middel te vinden om de vermeerdering der bakkerijen „meer effacius" te verhinderen, maar zij hadden niets kunnen uitdenken, „dat niet of aan dezelve of aan veele andere zwarigheden zoude laboreeren, en de remedie dikwijls erger dan de kwaal zoude maken". Zij onthielden er zich dan ook van in dit opzicht „iets stelligs voor te dragen".

Wat aangaat de „classificaties in de betaling der leges", meenden Gecommitteerden, dat die niet op het oude bedrag of tot één „classe" teruggebracht moesten worden. De „daartegen ingebrachte redenen" vonden zij niet voldoende, temeer niet, omdat „vreemdelingen door dezelve (niet) zouden werden buitengesloten en het alleszints billijk is, dat aan inboorlingen . . . eenige praeferentie boven dezelve werde gegeven."

Gecommitteerden hadden hiermede hun adviseerende taak beëindigd. Maar zij benutten deze gelegenheid, om de Vroedschap te wijzen op „de continueele inconvenienten" veroorzaakt door de hooge boeten, gesteld op het toegeven van koekjes enz. Zij waren overtuigd van de „vrij algemeene overtreding" van dit verbod, de moeielijkheid van het achterhalen der overtredingen „wegends de alleszints bedekte wijze" waarop zulks geschiedde, en de „hardigheid" die er in scheen te zijn gelegen, om een enkele, die dit verbod op minder „clandestine" wijze overtrad, te veroordeelen in die hooge boete, tot de betaling waarvan de meesten niet in staat waren. Meermalen hadden zij daarover met dekens en overlieden gesproken en zij hadden zeer gewenscht, dat een afdoend middel „tot stuiting van deze algemeene overtreding" gevonden had kunnen worden en „aan de heilzame intentie van dit ordinatoir" zou kunnen worden voldaan. Maar helaas, niets hadden zij kunnen vinden. In arren moede meenden zij nu aan de Vroedschap te moeten adviseeren om „dit geheele artikel provisioneel te surcheeren" en te zien wat dit tot gevolg zou hebben. Tenzij de Vroedschap er toe mocht overhellen en wat ook dekens en overlieden van het gild wel schenen te wenschen, om de op de overtreding daarvan gestelde boeten te bepalen op twee, vier en zes ducaten resp. bij 1^e, 2^e en 3^e overtreding, maar die boeten dan ook „zonder eenige conniventie te doen executeeren". Op de nakoming der overige artikelen moest echter naar de meening van Gecommitteerden, nauwkeurig toegezien worden.

Nadat ook dit rapport van Gecommitteerden door haar leden

bestudeerd was besloot de Vroedschap 31 Januari 1785 tot in-trekking van de bepaling tot beperking van het aantal brood-bakkers op 80, — het onder 3 van het besluit van 19 Mei 1783 bepaalde moest „ten strikste geobserveerd worden”, — Gecommitteerden kregen last om toe te zien, dat geen nieuwe bakkerijen in de nabijheid van andere gevestigd werden, — de bij dat besluit vastgestelde „classificatien” zouden blijven gehandhaafd, — met de „executie” van het verbod tot het geven van koekjes enz. zou tot nader orde „gesupercedeerd” worden, — en Gecommitteerden moesten dekens en overlieden van het gild gelasten op de nakoming van de overige artikelen „exactelijk” acht te geven en kregen zelf de opdracht er alle mogelijke aandacht aan te besteden, dat het brood op het juiste gewicht en van behoorlijke hoedanigheid gebakken werd.

Zoo hadden dan de menigvuldige klachten, samensprekingen en besluiten geen ander gevolg, dan dat de kosten, verbonden aan het doen van de meesterproef aanmerkelijk waren ver-zwaard, dat de vestiging van bakkerijen was gebonden aan een te verleenen toestemming, de samenstelling van het brood nauwkeuriger bepaald en het toezicht op de uitoefening van het bedrijf verscherpt was.

(*Nadruk verboden*).

G. VAN KLAVEREN Pz.

KLEINE MEDEDEELINGEN.

De koorbanken der St. Jans- en der Domkerk. — In het proefschrift, waarmede dr. J. S. Witsen Elias onlangs aan de rijksuniversiteit te Utrecht den doctorstitel verwierf, worden „*de Nederlandsche koorbanken tijdens gothiek en renaissance*” beschreven. „Deze kerkmeubelen”, zegt de schr., „bevinden zich meestal nog op de plaats waarvoor zij gemaakt zijn. Enkele zijn door documenten of door de bouwgeschiedenis hunner kerk min of meer nauwkeurig te dateeren. Zij vormen hierdoor vaste punten in de ontwikkelingslijn onzer beeldhouwkunst. Daarnaast bieden de koorbanken als onderwerp van studie echter nog een voordeel boven de afzonderlijke beelden, doordat zij veelal een geheel complex van sculpturen dragen, die te samen

een geestelijken inhoud uitdrukken. Naast de vormtaal geven zij ook de gedachtenwereld van hun tijd weer”.

Na beschouwingen over „de ontwikkeling der koorbanken in het algemeen tot het eind van de 14e eeuw” en over de „ontwikkeling en algemeen karakter der Nederlandsche koorbanken tot het eind van de 16e eeuw”, geeft de schr. eene beschrijving van de nog aanwezige „Nederlandsche koorbanken der XV en XVI eeuw”, waaraan de volgende gegevens ontleend zijn.

„De kapittelkerk van S. Jan te Utrecht had in de 14e eeuw koorbanken, die zijn verdwenen. De zitplaatsen der 15e eeuwse koorbanken zijn verwerkt in 17e eeuwse banken, die zich in het Noorder dwarspand bevinden. De geverfde

houten zitplaatsen zijn van weinig belang, doch twee ervan bezitten nog misericordes met beeldhouwwerk. De eerste stelt voor een knielende, manlijke figuur, die de linkerhand opgeheven houdt. Zij is tamelijk zwaar gesneden, doch de toestand waarin dit werkje zich bevindt maakt het moeilijk er een oordeel over te vormen. De figuur is tevens geschonden. Een dergelijke figuur komt voor te Breda. De tweede misericorde laat een vos zien, zwemmend in golvend water, tusschen drie eenden. Deze voorstelling komt op analoge wijze voor aan de banken van de Martinikerk te Emmerik. Daar niet alleen het onderwerp, maar ook de wijze van weergeven van de episode uit het dierenepos te Utrecht en te Emmerik hetzelfde is, zoo is het zeer wel mogelijk, dat de beeldsnijders van Utrecht ook in de Duitse stad werkten. Het rijke en fraaie beeldhouwwerk der Emmerikse banken heeft een sterk Nederlandsch karakter. Het dateert van 1486. Vermoedelijk hebben dus ook de banken van de St. Janskerk dergelijk beeldhouwwerk gehad, doch niets schijnt daarvan te zijn gespaard gebleven. De dateering dezer banken moet kort voor 1486 gesteld worden".

„De Dom had oorspronkelijk een Gothisch koorgestoelte, naar blijkt uit reparaties, daaraan uitgevoerd door Heyn Wasse in 1471. Dit gestoelte is in de 16e eeuw verwijderd om plaats te maken voor het in 1563 bij Anthonis Petersz bestelde Renaissance-gestoelte. De opbouw hiervan leeren wij vooreerst kennen uit een teekening van Pieter Saenredam en een teekening van 1668 van het Domkoor. De banken hadden aan de Oostelijke einden twee uitspringende gestoelten voor den bisschop

en den domdeken, die overhuifd waren door kappen, gedragen door karyatiden. De kanunnikenbanken hadden een ruggeschot, doch geen overhuiving. De stoelen vertoonen echter wel de gewone armleggers, de tusschenleuning, daaronder met een gebogen lijn uitkomend in bladvormige knoppen op die leuning. Voorts hadden de banken misericordes. *) In 1695 is echter het geheele gestoelte afgebroken. Verschillende onderdeelen werden gebruikt voor de regeeringsbanken in de Buurkerk en in de Jacobskerk. Fragmenten van de banken bevinden zich in het Centraal museum. Het meest belangrijk zijn daarbij de twee atlantenhermen; uit de schachten verheffen zich ten halven lijve gespierde manfiguren, die op het hoofd Jonische kapitelen dragen. De misericordes worden gevormd door groote koppen, o.a. een menschelijk gezicht met leeuwenmuil en met boombladeren als snorren. Een fries van de banken afkomstig, vertoont dooreen gevlochten cartouches, voluten en ranken, en naakte figuurtjes".

Wanneer de schr. ten slotte een vergelijkende samenvatting van zijn onderzoek geeft, luidt zijn uitspraak: „de karyatiden van den Dom zijn niet meer dan decoratieve versiering. Wilde men het leven niet meer weergeven aan de banken, was het opzettelijke versobering? Men verstond de kunst van het beeldsnijden toch nog wel, want de Utrechtsche karyatiden zijn technisch van hooge kwaliteit. Het leven is er echter uit verdwenen en gedachte hebben zij niet meer". E.

*) Uitbouwsel aan den onderkant van het opklapbare zitvlak, dat bij het langdurig staan tijdens den dienst eenigen steun kon geven.